

UOT: 582.634.7

AZƏRBAYCAN FLORASINDA (*SPİRAEA* L.)- TOPULQA CINSİNDƏN OLAN BƏZİ NÖVLƏRİN ABŞERONA INTRODUKSİYASI

Mirzəliyev. C. D.

Azərbaycan MEA Mərkəzi Nəbatat Bağı , Bakı, Az 1073, Badamdar yolu, 40

Azərbaycan florasından topulqa – SPIRAEA L. cinsinə daxil olan 2 növü və 2 formasının Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından (vegetativ və generativ orqanları) toplanmış və Abşeronda mədəni şəraitdə bioloji xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Mədəni şəraitdə toxumdan çoxaldılmış bitkilərin böyümə və inkişafı, vegetativ yolla çoxaldılmış bitkilərə nisbətən maya dəyəri çox və bitkiləri təsərrüfat üçün əlverişli olmur. Ona görə də topulqa növlərini vegetativ çoxaldılmasını məqsədəuyğun hesab edilir. Vegetativ çoxaldılmış bitkilərin böyümə və inkişaf təsərrüfatı üçün yararlılığı və həmçinin bu şəraitə müvəffəqiyyətli adaptasiyası topulqa cinsinin Abşerona intraduksiya edilməsinin mümkünlüyünü tamamilə sübut edir.

Açar sözlər: vegetativ və generativ orqanlar, adaptasiya, ekstremal, reproduktiv orqan, fenotip, intraduksiya olunmuş bitkilərin toxumu

GİRİŞ

Gülçiçəklilər (*Rosaceae*) fəsiləsinin *Spiraea* L. – Topulqa cinsinə daxil olan növər çox böyük olmayan kollardır : çətirvari yaxud pramida şəkilində çətirlidirlər. Seyrəkləmiş meşələrimizdə, eləcə də meşəaltlığı kimi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda 2 növünə 2 formasına rast gəlinir [1]. Topulqa cinsi növ və formaların hamısı ətraf mühitin ekstermal (kəskin dəyişən) amillərinə dözümlü qiymətli cislər olduğundan, onlardan yaşıllaşdırmada və meşəsalımda istifadəsi məqsədəuyğundur.

MATERIAL VƏ METOD

Tədqiqat illərində topulqadan kolleksiya yaratmaq üçün müxtəlif regionlardan onların vegetativ və generativ orqanlarından payız və erkən yaz aylarında eləcə də avqustda əkin materialı toplanmışdır. Material toplamaq üçün Quba, Dəvəçi rayonlarına ezamiyyətdə olaraq topulqanın 2 (dişli və dazıyarpaq) növü 3 sp (enliyarpaq, uzunyarpaq və xırdayarpaq) formaları təbii şəraitdə aşkarlanmış həmin formaları fenotipik əlamətlərinin irsiyyətdə saxlanması məsələləri gələcək tədqiqatlarımızda araşdırılacaq.

Beləliklə ilin müxtəlif vaxtlarında stumliyatordan (h/aokin və epindən) istifadə edərək vegetativ çoxalma zamanı istifadə edərək nəzarətə nisbətən yüksək %-li kök bağlama əldə edilmişdir.

Toplanmış növ və formalar Mərkəzi Nəbatat Bağının kolleksiyasında əkilərək onlara aqrotekniki xidmət aparılaraq, onlar üzərində bəzi tədqiqat işlərimiz davam edir.

Topulqa cinsindən olan növ və formaların hamısı yaşıllaşdırmada, meşəsalımda, besetkaların, alleylərin salınmasında gözəl assortiment kimi qiymətlidir. İlin bütün fəsilində (xüsusən yaz aylarında) gözəl salxım və çiçəkyanlığı çiçəkləri payızda salxıma bənzər sıgallı budaqları insanlara xoş ovqat bəxş edir.

2010-ci ildən başlayaraq AMEA-nın Mərkəzi Nəbatat Bağının yeni sahəsində ekspozisiyasının təşkili və onun zənginləşdirilməsi məqsədilə Qafqazda bitən bir çox fəsilə və cinslərin növlərini, o cümlədən topulqa cinsinin növlərini toplayaraq Abşerona intraduksiya etməyi qarşımıza məqsəd qoyub onu müvəffəqiyyətlə həll etməyə çalışılmışdır.

MÜZAKİRƏ VƏ NƏTİCƏLƏR

Qafqazda təbii şəraitdə müxtəlif regionlarda bitən topulqa cinsinə daxil olan növlərin əvvəlcə imkan daxilində generativ və vegetativ orqanlarından əkin və səpin materialı tədarük edilmişdir. Materiallar tingilikdə əkilərək onlardan toxum əldə edildikdən sonra reproduksiyadan çalışmışıq. (cədvəl 1) Qısa vaxtda apardığımız tədqiqatımızın nəticəsindən aydın olmuşdur ki, topulqa növləri vegetativ yolla yaxşı çoxalma qabiliyyətinə malik əla dekartiv kol bitkisidir.

Tədqiqatlarımız nəticəsindən aydın olur ki, topulqa ən yaxşı bal verən, yaşıllaşdırmada ən yaxşı canlı çəpər çəkməkdə, başqa bitkilərin arasında tək-tək, eləcə də tamam hamısını topulqadan istifadə etməklə çəkilmiş canlı çəpərə xüsusən çiçəklənmə vaxtında daha dekarativlik əlvan görkəm verir. Digər tərəfdən topulqa növləri xüsusən dişli topulqa istər təklikdə, istərsə də kiçik üstünlük yaradan cəngəllikdə çox sığallı olaraq görkəmli qamətdə insanlara xoş ovqat bəxş edir.

Yuxarıda göstərdiyimiz müsbət cəhətlərini nəzərə alıb tədqiqat planımızda topulqa növlərini Abşeronu geniş intraduksiya edərək onların geniş istifadəsinə nail olmağa gələcək tədqiqat planımızda nəzərə alınması məqsədəuyğundur. Belə ki, topulqa növlərinin vegetativ yolla çoxalmasına aid apardığımız təcrübələrin nəticələrindən aydın olur ki, vegetasiyanın intensiv böyüməsi mərhələsində (avqust-sentyabr) aylarında daha yaxşı kök bağlama qabiliyyətinə malik olurlar (cədvəl 1).

Yayda qələmdən becərilmiş diçkilərin böyüməsi vegetasiyanın birinci ilində - payızda və erkən yazda vurulmuş qələmlərdən əmələ gələn bitkilərin böyümə və inkişafından nisbətən geri qalır. Növbəti vegetasiya ilində (müşahidəmizə əsasən) onların arasında olan böyümə fərqi olmur. Onlar inkişaf fazalarını vegetasiyanın axırında eyni vaxtda başa çatdırırlar (cədvəl 2).

Cədvəl 1

Topulqanın bəzi növlərinin vegetativ yolla çoxaldılması.

s/s	Növün adı	Qələmlərin vurulma tarixi	Vurulmuş qələmlərin sayı ədədlə	Kök bağlayan qələmlərin sayı ədədlə
1	Dişli topulqa	20.10.2008	100	70
2	Dazıyarpaq topulqa	20.10.2008	100	64
3	Dişli topulqa	20.03.2009	100	45
4	Dazıyarpaq topulqa	20.03.2009	100	40
5	Dişli topulqa	03.07.2009	100	90
6	Dazıyarpaq topulqa	03.07.2009	100	86

Cədvəl 2

Topulqanın çoxaldılması zamanı kök bağlama qabiliyyətinin artırılmasına 0,5% epinin hormonunun təsiri

s/s	Növün adı	Qələmlərin vurulma tarixi	Vurulmuş qələmlərin sayı ədədlə	Kök bağlayan qələmlərin sayı ədədlə
1	Dişli topulqa	06.10.2009	100	100
2	Dazıyarpaq topulqa	06.10.2009	100	100
3	Dişli topulqa (nəzarətdə)	06.10.2009	100	95
4	Dazıyarpaq topulqa (nəzarətdə)	06.10.2009	100	80

Topulqanın bəzi növlərini çoxaltmaq üçün onların toxumları hələlik bizim imkanımız dairəsində keyfiyyətini əldə edə bilməmişik ona görə də onları vegetativ çoxaldılmasına üstünlük verilmişdir. Məhz ona görə topulqanın vegetativ çoxalmasını məqsədəuyğun hesab etdik. Topulqanın bəzi növlərini çoxaltmaq məqsədilə vegetativ yolla onları vegetasiyanın müxtəlif mərhələlərində və eləcə də kök bağlama qabiliyyətini artırmaq məqsədilə heteroauksindən istifadə etməyi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Topulqanın bəzi növlərinin çoxaldılması əmsalını artırmaq məqsədilə 1%-li “epinin” adlı hormondan istifadə edilmişdir. Həmin hormon topulqanın yüksək kök bağlama və kök bağlamanın sürətlənməsinə yaxşı təsir etdiyini müşahidə etdik. Tədqiqatlarımızın nəticələrindən aydın olmuşdur ki, topulqa növləri vegetativ yolla yüksək %-li çoxalma qabiliyyətinə malik kol bitkisidir.

Cədvəl 3.

Vegetasiyanın müxtəlif mərhələlərində vegetativ yolla çoxaldılmış topulqa növlərinin tinglərinin boy və inkişafı

s/s	Növün adı	Qələmlərin əkin tarixi	Qələmlərdən əmələ gələn bitkilərin		
			Kök boğazının diametri mm	Hündürlüyü sm	Budaqlarının sayı,ədədlə
1	Dişli topulqa	20.10.2008	0,25	27	3
2	Dazıyarpaq topulqa	20.10.2008	0,23	21	2
3	Dişli topulqa	20.03.2009	0,18	22	2
4	Dazıyarpaq topulqa	20.03.2009	0,19	16	3
5	Dişli topulqa	03.07.2009	0,16	17	2
6	Dazıyarpaq topulqa	03.07.2009	0,18	16	3

Topulqanın vegetativ qələmləri 4 buğumla kəsilmiş qələmlərinin 2 buğumu h / a-li suda, 2 saat saxlandıqdan sonra onların h / a-li suya qoyulmuş 2 buğumu torpağa o, biri 2 buğumu isə torpaq səthində qalmaqla maili əkilmişdir. Tədqiqat sonunda alınan nəticələr cədvəl 3-də verilmişdir. Cədvəldən görüldüyü kimi dişli topulqa kök boğazının diametrinə və hündürlüyünə və digər əlamətlərinə görə digər topulqa növlərindən daha yaxşı inkişaf etdiyi müəyyən edilmişdir..

Topulqa növləri Abşeronda əsasən mədəni şəraitdə özlərini çox yaxşı hiss edirlər. Qələmdən əmələ gəlmiş diçkilər vegetasiyanın birinci ilində çiçək açırlar. Bu onun təsdiq edir ki, topulqa növləri Abşerona introduksiya olunmuş əla dekarotiv kol bitkisidir. Abşeron şəraitdə topulqa növləri bal arılarını yemləmək üçün ən yaxşı ballı kol bitkisidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın ağac və kolları. III cild. Bakı, 1970, 322 s.
2. Zeytunun (*Olea europaea* L.) Azərbaycanda bioekoloji xüsusiyyətləri və iqtisadi səmərəliyi. AMEA Botanika İnstitutunun Elmi əsərləri XXXVI cild. Bakı, Elm, 2006.

Мирзалиев Дж.Д.

**ИНТРОДУКЦИЯ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ РОДА СПИРЕЯ (*SPIRAEA* L.)
ФЛОРЫ АЗЕРБАЙДЖАНА НА АБШЕРОНЕ**

В культурных условиях Абшерона были изучены биоэкологические особенности вегетативных и генеративных органов 2 видов и 2 форм рода спирея флоры Азербайджана. По сравнению с семенным размножением рост и развитие растений в культурных условиях вегетативным путем является более эффективным и целесообразным. Размноженные вегетативным путем виды рода спирея хорошо адаптируются в условиях Абшерона, что дает возможность использования их в хозяйствах зеленого строительства.

Ключевые слова: вегетативные и генеративные органы, адаптация, экстремальность, репродуктивные органы, фенотип, семена

Mirzaliyev J.D.

**INTRODUCTION OF SOME SPIREA (*SPIRAEA* L.) SPECIES IN ABSHERON
FROM AZERBAIJAN FLORA**

In cultural condition of Absheron were studied bioecological features of vegetative and generative organs of two species and two forms of the genus *Spiraea* from Azerbaijan flora. The growth and development of plants vegetatively more effective than seed multiplication in the cultural environment and the plants are not suitable for farming. Therefore, reproduction of species of spirea vegetatively considered advisable. Vegetatively propagated species of spirea are easily adaptable, making it possible for their introduction in Absheron and suitability of their use in farms of green building.

Keywords: vegetative and generative organs, adaptation, extremity, reproductive organ, phenotype, seeds

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 30.07.2013